

PETE LÁSZLÓ

POLGÁRHÁBORÚ DÉL-OLASZORSZÁGBAN
A BRIGANTAGGIO ÉS A MAGYAR LÉGIÓ

Akadémiai doktori értekezés tézisei

Debrecen, 2020

Kutatástörténeti előzmények, célkitűzések

Olaszországban a 2011. év, az egyesítés 150. évfordulója nem a közös ünneplésről szólt. Éppen ellenkezőleg: fellángolt a 19. századi előzményekre visszavezethető Észak–Dél vita. A délpárti publicisztika és a déli ún. revizionista történetírás időnként leegyszerűsítő és elfogult olvasata a Délt nem felszabadított területként, hanem az egyesítés áldozataként mutatja be, amelyet a fegyveres hódítók gyarmatosítottak és kizsákmányoltak. Ennek megfelelően a déli megközelítés az új állam ellen fegyvert fogó és gerillaháborút folytató, az északi, illetve nacionalista történetírás által köztörvényes banditaként ábrázolt *brigantékban* az északi gyarmatosítás és még a Bourbon-rezsimnél is rosszabb, elnyomó militarista állam ellen harcoló „déli nép” szabadságharcosait ünnepli. Ez a fajta *brigantaggio*-interpretáció általában az „*antirisorgimento*” tágabb kontextusának részeként fogalmazódik meg, amelynek keretében kizárólag az egyesítési folyamat korlátai és ellentmondásai kerülnek a középpontba, sőt egyenesen megkérdőjeleződik az új állam történelmi legitimitása.

Alapvetően két irányból érte támadás a nacionalista történetírás által megkonstruált „hivatalos”, epikus *Risorgimento*-képet: a katolikus-tradicionalista irányzat (Francesco Mario Agnoli, Roberto De Mattei, Massimo de Leonardis, Oscar Sanguinetti, Angela Pellicciari, Massimo Viglione) a pápai állam világi hatalmának felszámolásában a Katolikus Egyház és a katolikus hívek kisémmizését látja, aminek a következtében az olasz egyesítés a szabadkőműves-jakobinus erők által, a katolikus egyház *ellenében* valósult meg, a „déli identitás” megfogalmazását célul kitűző ún. neobourbon irányzat (Nicola Zitara, Antonio Ciano, Gennaro De Crescenzo, Carlo Alianello, Pino Aprile, Fulvio Izzo, Lorenzo Del Boca, Gigi Di Fiore) pedig a *Risorgimento* történetének komplett újraírását szorgalmazza, ahol végre helyet kaphat a Savoia-dinasztia és az északiak által a nemzeti egyesítés során a déliek sérelmére elkövetett bűntettek, fosztogatások, csalások és üldözések bemutatása, amiből az derül ki, hogy az olasz egyesítés a Dél konszenzusa *nélkül* zajlott le. E két irányzat képviselői meg vannak győződve arról, hogy a „hivatalos történetírás” szándékosan „elhallgatja az igazságot”; arról persze elfelejtkeznek, hogy a *Risorgimento* kritikus megközelítése korábban sem hiányzott (Denis Mack Smith, Rosario Villari, Alfonso Scirocco, Giuseppe Galasso, Angelantonio Spagnoletti, Piero Bevilacqua munkái).

Ha ennek a „revizionista történetírásnak” a legtöbb állítása – megbízható források hiányában – nem is tartható, az viszont mindenképpen a javára írható, hogy válaszreakciót váltott ki az ún. akadémiai történetírásból, amelynek a képviselői (Salvatore Lupo, Carmine

Pinto, Alessandro Barbero, Maria Pia Casalena, Renata De Lorenzo) így korábban elhanyagolt területekre is ráirányították figyelmüket. Ezek közül az egyik legfontosabb éppen a *brigantaggio*, amellyel kapcsolatban pedig mindenképpen fölvetődik a magyar légió szerepe is.

A 20. század elején megjelent néhány, időtállóan bizonyult munka (Antonio Lucarelli, Basilide Del Zio) után a *brigantaggio* történetének első modern, monografikus igényű feldolgozása 1964-ben látott napvilágot. Franco Molfese úttörő – és legtöbb elemében máig alapvetésnek számító – munkája inspiratívnak bizonyult: az 1970–80-as években egy sor adatgazdag helytörténeti munka (Francesco Barra, Romano Canosa, Raffaele Colapietra, Francesco Gaudio, Tommaso Nardella, Tommaso Pedío) született, az utóbbi évtizedekben pedig több értékes elemzés (Daniela Adorni, Ernesto Galli della Loggia, Salvatore Lupo, Alfonso Scirocco), de készült tanulmány a hadsereg szerepéről (John Dickie, Maria Grazia Greco, Riccardo Treppiccione, Luigi Tuccari) és a *brigantaggio* „női arcáról” (Michele Galante, Valentino Romano), valamint a polgárháborús olvasat (Salvatore Lupo, Carmine Pinto, Paolo Pezzino, Daniele Palazzo) is teret nyert.

Az olaszországi magyar légióknak a *brigantaggio* leverésében való részvételéről közel sem áll rendelkezésünkre ennyire gazdag irodalom. A légió történetét két, egy olasz és egy magyar nyelvű monográfia dolgozta fel. Attilio Vigevano (1924) és Lukács Lajos (1986) részfejezeteket szentelt a légió *brigantaggio* elleni harcainak, a közelmúltig ezen kívül csupán a korabeli magyar sajtóban (*A Honvéd*, *Hölgyfutár*, *Tarka Világ* és *Képes Regélő*) jelent meg néhány tudósítás és beszámoló, valamint visszaemlékezés (Kunfy Adolf, 1910) foglalkozott érintőlegesen a kérdéssel, továbbá a légió parancsnoka, Ihász Dániel publikált magánleveleiből nyerhettünk információkat. 2012-ben Andrea Carteny a római vezérkari levéltár (*Archivio dell'Ufficio Storico dello Stato Maggiore Esercito*) anyagából közzétett 58 dokumentumot, amelyek a magyar légió 1861. május 24. és október 21. közötti harcaira vonatkozó jelentések.

A *brigantaggio* a magyarországi, illetve magyar nyelven elérhető szakirodalomban szinte ismeretlen, az összefoglaló történeti munkák (Kis Aladár, Harry Hearder) csupán néhány sorban utalnak rá. Ebből kifolyólag a disszertáció egyik célja az, hogy komplex módon megközelítve minél részletesebben megvilágítsa ezt a jelenséget. Ez szolgál alapul az olaszországi magyar légió 1860 utáni alkalmazásának megértéséhez, a disszertáció másik célja ugyanis éppen az, hogy kiadatlan és feldolgozatlan levéltári források alapján a lehető legrészletesebben feltárja a légió *brigantaggio* elleni harcait, hozzájárulva a légió működésének komplexebb megismeréséhez és kiegyensúlyozottabb megítéléséhez, ami az

olaszországi magyar emigráció szerepének értékelését is árnyalhatja. Mindaddig ugyanis a magyar légió olaszországi szereplése kapcsán szinte kizárólag a Giuseppe Garibaldi oldalán véghezvitt tetteik kerültek említésre, az olasz állam elnyomó rendszerében való részvételük nem kapott nyilvánosságot.

A disszertáció az alábbi főbb kérdéskörökre keresi a választ:

1. Milyen előzményei vannak Itáliában az állammal való fegyveres ellenszegülésnek? Milyen hasonlóságok és különbségek állapíthatók meg a banditizmus és a *brigantaggio* között? Hol a határvonal a kettő között, egyáltalán meghúzható-e élesen?
2. Hogyan élte meg a Kettős Szicíliai Királyság az egyesítés folyamatát, hogyan alakult az Észak–Dél viszony, ami a *brigantaggio* terepéül, illetve háttéréül szolgált?
3. Melyek a *brigantaggio* okai? Milyen a résztvevők motivációja és társadalmi összetétele? Hogyan alakult a lefolyása, melyek a főbb szakaszai? Milyen volt az alkalmazott harcmodor? Hogyan működött az elnyomó bürokratikus-katonai-bírói szervezet?
4. Hogyan került kapcsolatba az olaszországi magyar légió a *brigantaggio*val? Milyen időbeli és térbeli koordináták között fejtette ki működését? Milyen eredményeket ért el? Milyen hatást gyakorolt a magyar katonákra a *brigantaggio* elleni alkalmazás?

Források

Franco Molfese 1964-ben megjelent monográfiája óta a *brigantaggio*t egészében feldolgozó munka mindmáig nem készült. Molfese kötetének máig időtálló elemeiből és zömében az utóbbi fél évszázadban megjelent helytörténeti és egyéb tanulmányokból e disszertáció részeként kíséreltem meg új szintézist alkotni. Ennek során a Molfese által – Antonio Gramsci két világháború között a *Risorgimento* kapcsán megfogalmazott tételei alapján – használt paraszti osztályharcos szemlélet dominanciáján túllépve a *brigantaggio* mozgatórugóinak feltárása során megfelelő súlyt kívántam adni a népi legitimizmusnak is, továbbá kitérni olyan elemekre, mint a vesztesek, vagyis az egykori Bourbon-katonaság helyzete, vagy a női szerepek (*brigantesse*), amelyek korábban elsikkadtak.

A magyar légió *brigantaggio* elleni küzdelmének feldolgozása alapvetően kiadatlan levéltári forrásokon nyugszik. Az anyag zömét a római *Archivio dell'Ufficio Storico dello Stato Maggiore Esercito* (Katonai Vezérkar Történeti Hivatalának Levéltára) őrzi. Az egyik legfontosabb a G-11 (*Brigantaggio*) fond, amelyben a magyar légió harcaira vonatkozó jelentések és listák is találhatóak 1861. május 24. és december 29. közötti időszakból (*Busta 12.*, Andrea Carteny már említett kötete ebből közölt 58 dokumentumot), továbbá az 1862. január 5. és június 1. közötti periódusból (*Busta 34.*), valamint a mozgó nemzetőrséghez rendelt magyar egység iratai 1862. március 5. és április 26. közötti hetekből (*Busta 28.*). Kevésbé koncentráltan, de értékes anyagot tartalmaz még az L-3 (*Studi particolari*) fond: a magyar légió távozó tisztjei 1861-ben (*Cartella 207*), létszámkimutatások és levelek 1861–1862-ből (*Cartella 208*), távozó légiósok 1862-ben (*Cartella 209*), a magyar légió Abruzzo tartományban (*Cartella 210*), levelezés 1862-ből (*Cartella 211*), katonai kitüntetések (*Cartella 216*). A Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában a téma szempontjából a magyar emigráció tagjai (Dunyov István, Tanárky Gyula, Csáky Tivadar és Komáromi György iratai) közötti levelezés szolgált értékes forrásul, valamint különös fontossággal bírt Türr István irathagyatéka és főként a Kossuth gyűjtemény olaszországi magyar légióra vonatkozó iratai, mindenekelőtt a légióban vezetett napló kivonatai. A Hadtörténelmi Levéltárban is található az olaszországi magyar légióra vonatkozó iratok (bár ezek a szorosán vett *brigantaggio* elleni küzdelmet kevésbé érintik), az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára pedig Szűcs János őrnagynak, a légió törzskari irodája vezetőjének kéziratban maradt légiótörténetét őrzi. A római Központi Állami Levéltárból (*Archivio Centrale dello Stato*) elsősorban a bírósági iratok voltak hasznosíthatóak, a szintén római

Központi *Risorgimento* Múzeum Levéltára (*Archivio del Museo Centrale del Risorgimento*) állagának segítségével pedig az ariánói és a montefalcionei eset hátterét sikerült pontosabban megvilágítani (*Carte Mancini*). Különösen a *brigantaggio* elleni harcát vívó légió mindennapjaiba engedtek bepillantást Ihász Dániel Nemeskéri Kis Miklósnak, Bodrogi Józsefnének és Tanárky Gyulának írott – publikált – levelei. Értékes forrásoknak bizonyultak a korabeli olasz (*Il Nazionale, L'Irpino, La Bandiera italiana*) és magyar (*A Honvéd, Hölgyfutár, Tarka Világ és Képes Regélő*) lapok beszámolóí és tudósításai, valamint olasz (Carmine Crocco) és magyar (Kunfy Adolf) visszaemlékezések.

Főbb eredmények

Jóllehet a disszertáció középpontjában a *brigantaggio*, illetve a magyar légió *brigantaggio* elleni harca áll, a téma összetettsége és a mozgató rugók megértése miatt mégis szükséges érinteni olyan kérdéseket, mint a banditizmus, a Kettős Szicíliai Királyság helyzete az egyesítés előestéjén és folyamatában, valamint Észak és Dél viszonya.

Az állammal, a központi államhatalommal való – többé-kevésbé tudatos – szembeszegülésnek hosszú évszázadokra visszanyúló hagyományai vannak Dél-Itáliában. A banditizmus kezdetei a középkor évszázadaira nyúlnak vissza, a felkelés (*insorgenza*) a francia megszállás évtizedeit jellemezte, a 19. század pedig a *brigantaggio* időszaka, ezen belül az 1860-at követő évtized a nagy *brigantaggio*, vagy politikai *brigantaggio* elnevezést kapta. A fogalomhasználat nem mindig egyértelmű és következetes (vannak átfedések, valamint a bandita és *brigante* kifejezéseket időnként a korabeli források is szinonimaként használják), de főbb vonalakban a fenti sémát követi.

Banditává az válik, aki egyedül vagy fegyveres bandában eltávolodik a közösségtől, amelyhez korábban tartozott és bűnözésből szerzett javakból tartja fenn magát. Ez olyan köztörvényes bűnözés, amely időnként a helyi leszámolásokhoz is kapcsolódott, a társadalmi tiltakozáshoz azonban semmi köze sem volt. Összetett jelenség is lehet, amely összegyűjt olyan embereket, akiket ellenségeik elűztek, továbbá munka nélkül maradt katonákat, tolvajokat és gyilkosokat, akik aztán összefogtak egymással és felfegyverezték magukat. Ugyanakkor az sem zárható ki, hogy a helyi közösség ellenállási formája a növekvő központi politikai kontrollal szemben. A banditizmus ott terjed el jobban, ahol a hatalmi rendszer kevésbé strukturált, illetve a hagyományos ellenőrzési mechanizmusokat nem váltották fel hatékonyabb központi struktúrák, így az a tapasztalat, hogy a banditák tettei büntetlenül maradnak. A jelenség különösen akuttá válhat élelmezési válság vagy háborús helyzet, esetleg politikai-intézményi átalakulás alkalmával, amikor az ellenőrző apparátusok meggyengülnek. Különbséget lehet tenni tehát az állandó jellegű, illetve a válságokhoz és nagy átalakulásokhoz kötődő időszakos banditizmus között. A banditizmus elsősorban a modern kor kezdetének (XVI. század vége, XVII. század eleje) társadalmi-gazdasági struktúráihoz köthető: még bizonytalan politikai és állami berendezkedést feltételez, ami éppen csak elindult a konszolidálódás útján, továbbá az igazságszolgáltatás még törékeny, alkalmatlan arra, hogy felvegye a harcot a jelenséggel szemben. Ez a helyzet megmagyarázza a kormányzatok bizonytalanságát is, amelyek egyrészt kompromisszumokkal és politikai

jutalmakkal, másrészt a katonai elnyomással próbálkoznak. A banditizmus már évszázadok óta ismert jelenség volt a mediterrán Európában: Spanyolországtól Korzikáig, Albániától Görögorszáig a banditák számottevő veszélyt jelentettek az államhatalomra, függetlenül annak politikai hovatarozásától és alkotmányos vagy kevésbé alkotmányos berendezkedésétől. Észak-Itáliában mindig közvetlenül a háborúk vagy forradalmak után erősödött meg, különösen 1814–1816 és 1848–1850 között. Az 1850-es években az egyes kormányoknak sikerült visszaállítaniuk a törvényes hatalom monopóliumát, a modern állam kiépítéséhez szükséges előfeltételt. Ettől kezdve Észak- és Közép-Olaszországban a banditizmus leginkább határproblémaként maradt meg, különösen a Maremma-mocsarak vidékén és az Egyházi Állam északi határai mentén. Délen azonban más volt a helyzet 1860 előtt és után is. A Bourbonok katonai potenciálja ellenére a nápolyi kormány sohasem tudta teljesen ellenőrzése alá vonni a vidéket. Bizonyos határokon belül a kormány megtűrte a banditákat, akik háborús vagy forradalmi időszakban értékes szövetségessé válhattak. Így volt ez 1799-ben, amikor ők alkották a jakobinusok elleni harcban igen hatékonyak bizonyuló paraszti sereg magvát. A Bourbon-dinasztia képtelen volt megszilárdítani a hatalmát: a felkelési kísérletekre az opportunisták engedmények és a kemény elnyomás váltakozásával válaszolt. A posztfeudális átmenet társadalmában ez a bizonytalanság vezetett el odáig, hogy a politika és a kriminalitás közötti határok elmosódtak, valamint hogy sor került a népi elemek mozgósítására a forradalmi, de az ellenforradalmi/reakciós oldalon is.

Banditizmus és *brigantaggio* két különböző jelenség, egy fontos közös nevező azonban összeköti őket: mindkettő fegyveres lázadás. A *brigantaggio* kifejezés alatt a széleskörű fegyveres ellenállást értjük az „új rend” ellen, szemben a banditizmussal, ami olyan kisebb fegyveres csoportok lázadását jelenti, amelyek a módosabb társadalmi osztályok tagjainak gazdagságát támadják a politikai rendszer megváltoztatásának szándéka nélkül. Az egyesítést követő dél-olaszországi *brigantaggio* a kiterjedt banditizmushoz képest új és eltérő, de mindenekelőtt összetett jelenség volt: háttérben egyaránt megtaláljuk a dinasztiahoz való hűséget, a betolakodóval szembeni ellenállást, az új állam legirritálóbb intézkedései – mint a kötelező katonai szolgálat és a magasabb adók – okozta felháborodást, évtizedes szociális feszültségeket és a köztörvényes bűnözést. A *brigantaggio* fogalmának definiálása rendkívül nehéz vállalkozás. Nem véletlen hogy az esetek többségében idézőjelbe kerül a kifejezés, jelezve, hogy nem teljesen megfelelő terminus a paraszti mozgalmak pontos leírására. Ez a kriminológiai konnotációjú kifejezés a hatóságok álláspontját tükrözi, és azokra az elemekre (csempészés, lopás, rablás, zsarolás) helyezi a hangsúlyt, amelyeket valóban nehéz lenne a

népi ellenállás formáiként interpretálni, ugyanakkor elfedi a társadalmi tiltakozás elemeit, amelyek pedig kétségtelenül erősen jelen voltak.

A vég kezdete a Kettős Szicíliai Királyságban 1860 tavaszára datálható a katasztrofális szicíliai vereséggel és az állami intézményrendszer széthullásával. A válság az egyesítési folyamat előrehaladásával fokozódott, amikor a garibaldisták és a Bourbon-erők közötti harcok áthelyeződtek Nápoly környékére, majd a piemonti intervencióval még tovább mélyült. Az egyes fázisok között a déli lakosság meghasonlott: voltak, akik a liberális egységpárti programot követték, mások viszont a királyság függetlenségét és a Bourbon-dinasztiát védelmezték. A történetírásban leginkább elterjedt vélemény szerint a Kettős Szicíliai Királyság bukását a politikai és gazdasági struktúrák, valamint az intézményrendszer elmaradt modernizációja okozta. Az 1860. évi összeomlása mégsem elsősorban a belső, strukturális problémáktól függött, hanem azoknak a külső körülményeknek az összességétől, amelyek szokatlan gyorsasággal változtatták meg a főszereplők és az érdekelt államok helyzetét. Garibaldi kívülről érkező ellenség volt, de Szicíliában partra szállva gyorsan támogatást talált a sziget és Nápoly közötti évszázados ellentétnek köszönhetően. Szinte a Bourbon-csapatok érezhették magukat ellenséges földön: a szicíliai lakosság, amely egyébként felmentést kapott a katonai szolgálat alól, rátámadt a nápolyi hadsereg kisebb különítményeire, elvágta a kommunikációs csatornákat és megtagadta számukra az ellátást. Az északi támadót ráadásul Piemont és a nagyhatalmak is támogatták. Ugyanakkor a tehetetlen és demoralizált nápolyi hadsereg és hadiflotta magatartása számtalan kérdést vetett fel már a partraszállás időszakában és a későbbiekben is. Garibaldi szicíliai partraszállása, calabriai átkelése, majd nápolyi bevonulása idején a királyt gyakorlatilag magára hagyták. A Bourbon állam fontosabb hivatalait betöltő személyek dezertáltak, elárulták az uralkodót. A király úgy érezhette, hogy nem egy reguláris háborúban győzték le, hanem tábornokainak és tanácsadóinak árulása okozta vereségét. A nápolyi állam összeomlása mögött ott állt Franciaország és Anglia hosszú és szívós tevékenysége is, amelyek a 19. század közepétől fogva megkísérelték a dél-itáliai királyság gazdasági gyarmatosítását, illetve – mediterrán stratégiájuk részeként – előretolt bástyává való átalakítását. Anglia egyrészt passzívan szemlélte a Kettős Szicíliai Királyság agóniáját, megállíthatatlan belső bomlását, másrészt meg akarta akadályozni, hogy bármely külső erő lassítani próbálja ezt a folyamatot. Nem azért, mert egyszerűen nem szerette II. Ferenc rendszerét, vagy meg lett volna győződve az olasz egyesítési folyamat helyességéről, hanem mert a brit miniszterelnök úgy vélte, hogy a francia diplomácia azért akarja időlegesen megmenteni a Bourbon államot, hogy Szicíliát

leválaszthassa róla és Franciaország szatellit államává tegye. A diplomaták jó része egyetértett abban, hogy a Kettős Szicíliai Királyság vesztét alapvetően kettős, belső és külső árulás okozta: a haditengerészet és a hadsereg parancsnokainak megvesztegethetősége, a királyi udvar machinációi, az adminisztráció páfördulása, a liberális kormány gyengesége és kettős játéka egy részről, a Franciaország és Anglia által – más-más okból – támogatott Piemont más részről, miközben a többi nagyhatalom távol tartotta magát mindennemű katonai lépéstől.

Az északi politikai elit többsége keveset tudott Dél-Itáliáról, azt is elsősorban külföldi utazók útleírásaiból, akik általában a természeti szépségek és a görög-római klasszikus építészeti örökség bemutatására szorítkoztak. Maga Cavour sohasem járt Rómában vagy annál délebbre, információit a déli száműzöttektől és jelentésekből, magánlevelekből merítette. A Dél misztikusnak hatott, szinte mitológiai helynek, amitől sokan egyenesen félték. Az északi közbeszédben Dél elsősorban a *brigantaggio* miatt került szóba, amit bűnügyi, rendészeti kérdésként kezeltek, a háttérben húzódó társadalmi problémák nem kaptak súlyt. Észak találkozása Déllel: Európa áll szemben Afrikával, a civilizáció a barbársággal. Az északi politikai elit körében elterjedt látásmódot fejezi ki a civilizált Észak és a barbár Dél dichotómia. Az északi politikai elit jelentős része úgy látta, hogy a korrump, koszos, barbár Dél „elüszkösödött seb” a nemzet testén, a „kezelés” pedig a civilizált, morálisan magasabban álló Észak feladata. Az új rezsím abban a meggyőződésben élt, hogy a piemonti hadsereg erejével úrrá lehet a válságon. A kormány a lázadókkal szemben az erő politikáját alkalmazta: a reguláris hadsereget vetette be és a kíméletlen elnyomás eszközével élt, ami azonban még inkább elmérgesítette a helyzetet.

A hagyományos történelmi beállítással és a közvélekedéssel ellentétben gazdasági szempontból – a gazdaságtörténet legújabb eredményei szerint – az egyesítéskor nem létezett két Olaszország. Az egy főre jutó bruttó nemzeti jövedelem Délen átlagosan 15%-nál kisebb mértékben volt alacsonyabb, mint az ország többi részén. Ha pedig az egyes tartományokat nézzük, inkább „leopárdfoltos” fejlődésről lehet beszélni, mintsem két Olaszországról. A különböző regionális gazdaságok, Északon és Délen egyaránt, az egyesítést követő évtizedekben megőrizték „regionálisan autonóm” jellegüket, mindegyik külön-külön igyekezett kapcsolódni a világgazdasághoz. Fejlődésük szempontjából tehát a döntő tényező a nemzetközi kereskedelemmel való kapcsolat volt. Az Észak és Dél között kétségtelenül létező különbségek két olyan terület kapcsán értelmezhetőek, amelyek – ha valamennyire eltérő mértékben is – egyaránt elmaradottnak számítottak. Tulajdonképpen nem is az Észak és Dél

közötti különbség volt a mérvadó, hanem az európai kontextus: Észak és Dél a maguk agrár-kereskedelmi alapú gazdaságukkal az elmaradottság két, némileg különböző szintjén álltak Európa iparosodott országaihoz képest. Az egyesítést követő első két évtized igazi problémáját tehát nem az Észak és Dél közötti (rövid) távolság, hanem az egész Olaszország és a fejlett országok közötti (nagy) távolság jelentette.

A Kettős Szicíliai Királyság hozzacsatolása az Olasz Királysághoz gyakorlatilag katonai és intézményi művelet volt. A népi részvétel elenyésző volt az egyesítési folyamatban: nem volt olyan szociális tartalma, ami érdekelte volna a tömegeket. A városi és vidéki középréteg igen gyenge volt, amely magáévá tehetné volna az olasz egység eszméit. A demokrata elitet (Garibaldi, Mazzini követői), amely Délen élvezett némi támogatást a népi tömegek körében, a mérsékeltek félreállították, és ez utóbbiak elképzelései szerint valósult meg az egyesítés. Nápoly elveszítette a főváros szerepét: a királyi udvar, a kormányhivatalok és a hadsereg megszűnésével funkciók sora tűnt el, amelyek a helyi és környékbeli gazdaságot éltették. Az állami adminisztrációt nagyobb részt a „piemontiak” működtették, melléjük a Bourbon-érában száműzetésben élő déli arisztokraták kerültek, akik nem voltak tisztában a régió társadalmi és gazdasági valóságával. A népesség nagy része az új erőket idegennek tartotta, sőt ellenségnek, amely fegyveres erővel megdöntött egy legitim kormányt, egy ősi dinasztiát. A Dél betagozódása a nemzeti államba tehát a déli népesség konszenzusának hiányában zajlott le. Nem csoda tehát, ha a magasabb adók kivetése, a földosztás elmaradása, a Bourbon-hadsereg felbomlása és a kötelező katonai szolgálat bevezetése miatti csalódottság következményeként az egyesítés másnapján azonnal kezdetét vette az olasz történelem legkiterjedtebb, leghosszabb és legvéresebb polgárháborúja, a *brigantaggio*.

A déli banditizmusnak két fő összetevője volt: a kiterjedt bűnözés és az időről időre kitörő paraszti erőszak. Ezek egyrészt az államhatalom gyengeségéről vagy egyenesen hiányáról tanúskodtak, másrészt a földtulajdon és a munkafeltételek rendezetlenségéről árulkodtak a feudalizmus és a kapitalizmus határán nehezen egyensúlyozó társadalomban. Mindezek a problémák elmérgesedtek az 1860. évi háború és forradalom következtében. Garibaldi elsöpörte a Bourbon-rendszert, de nem volt képes végrehajtani azokat a radikális reformokat, amiket tervezett és megígért. Amikor a vörösingesek helyére a csendőrök léptek, az olasz államhatalom csalódások sorát okozta: magasabb adók, sorkötelezettség, a földkérdés megoldatlansága, a konzervatív rend restaurációja. Ez elkeserítette a Bourbon legitimistákat és csalódást okozott a garibaldistáknak, akik becsapva érezték magukat. A helyzetet csak elmérgesítette, hogy a kormány elidegenítette magától a városi középrétegeket, amikor a déli

liberális és demokrata együttműködést preferáló katonai kormányzót, Cialdini tábornokot La Marmora tábornokkal váltotta fel, aki a kemény elnyomás eszközszerét alkalmazta. Az elvakult, vad és kegyetlen elnyomás azt gondolta, hogy fegyverrel, börtönnel és tömeges kivégzésekkel megoldhat társadalmi és politikai problémákat. Időközben a fegyveres felkelés lehetősége katonailag megvalósíthatóvá vált a feloszló Bourbon-hadsereget tömegesen elhagyó katonáknak köszönhetően. Sokan közülük így reagáltak a piemonti hadifogolytáborokban elszenvedett embertelen bánásmódra. Ekkor a *brigantaggio* politikai jelleget is öltött az Egyházi Állam területén menedéket találó II. Ferenchez kötődő anyagi támogatás és legitimizmus okán: a detronizált uralkodó pénzt és fegyvereket küldött a jól szervezett bandáknak, amelyek – szükség esetén – átmeneti menedéket kaphattak a pápai állam területén az olasz hadsereggel vívott harcok közepette. 1861 és 1865 között a *briganték* – vidéki rablók, Bourbon párti legitimisták és elkeseredett parasztok közössége – azzal fenyegettek, hogy felforgatják az olasz államot, és hogy úgy bánnak a liberálisokkal, ahogy 1799-ben a sanfedisták a jakobinusokkal. A kormány keményen és brutálisan reagált, Cavour iránymutatását követve: egy arasznyi területet sem engedni, amíg a kormánynak többsége van a parlamentben és akár csak egyetlen zászlóalja a csatatéren. Valódi polgárháború dúlt, katonai bíraskodással, több mint százezer katona bevetésével és számtalan atrocitással és mézárálással mindkét fél oldaláról.

1861 őszére befejeződött az egyesítés utáni *brigantaggio* politikai szakasza. A nagy nyári felkelési kísérletek kudarcai miatt ugyanis az egykori Bourbon monarchia vezető rétegei – legitimista nemesség, hadsereg tisztjei, vezető hivatalnokok, főpapok – elveszítették az általános népfelkeléssel véghezvihető restaurációba vetett reményüket, helyzetük esetleges javulását az egyesített Olaszország irányában kedvezőtlen európai politikától várták. A polgári eredetű reakciós csoportok lassan leváltak tehát a paraszti tömegek által fémjelzett mozgalomról. Ennek következtében a *brigantaggio* mind kevésbé politikai, és mind inkább társadalmi jelleget öltött. Ezzel egy időben fokozatos változás állt be a felkelő bandák taktikájában is, nem függetlenül Cialdini tábornok kegyelmet nem ismerő, általános razziáitól. Az 1860 őszen és 1861 nyarán igen gyakori falu- és városlerohanások szinte teljesen megszűntek, a konfrontáció a lakott területekről vidékre, az erdők és hegyek közé tevődött át. A felkelésből gerillaharc, vagyis igazi *brigantaggio* lett. A nagy összecsapások átadták a helyüket számtalan kisebb epizódnak.

A nagy *brigantaggió*nak van három olyan jellegzetessége, amelyek megkülönböztetik az előző időszakok hasonló jelenségeitől. Közvetlenül kapcsolódik a Kettős Szicíliai Királyság – visszafordíthatatlan – összeomlásához, amiben egyrészt külső (Garibaldi

katonáinak, majd a szárd hadseregnek a támadása), másrészt belső (a déli polgárság felkelése) erők játszottak döntő szerepet. Szoros összefüggés állt fenn továbbá a mérsékelt jobboldal által levezényelt egyesítési folyamattal, amelynek egyes döntései és hibái nagyban hozzájárultak a déli általános elégedetlenség felerősödéséhez, ami a paraszti tiltakozás kirobbanásához, végső soron a *brigantaggio* kibontakozásához vezetett. Végül a gazdasági válság, amely elválaszthatatlan a királyság összeomlásától, az egyesítéstől, a zűrzavartól és a pénzügyi-gazdasági szektorban elkövetett hibáktól. Mindezek a jellegzetességek, természetesen, nem különítik el teljesen a nagy *brigantaggiót* a korábbi időszakok mozgalmaitól, hiszen az alapvető gazdasági-társadalmi jellemzők hasonlóak voltak: fejletlenség, nyomor, a parasztek földéhsége, előbb a földbirtokos nemesség, majd a földbirtokos nagypolgárság által gyakorolt elnyomás és kizsákmányolás.

Egyértelmű, hogy az új állam elitje számára hatalmas kihívásnak bizonyult a félsziget különböző részeinek egyesítése. A sztereotípiák és az előítéletek, valamint ezzel együtt a valódi helyzet csupán részleges ismerete kiélezték az Észak és Dél közötti – egyébként is valóban létező – különbségeket, ami tovább erősítette a kételyt, hogy lehetséges-e a bevett gyakorlat, a megszokott törvények és normák szerint igazgatni és ellenőrzés alatt tartani oly eltérő hagyományokkal, kultúrával és történelmi tapasztalatokkal rendelkező területeket. Északi interpretáció szerint a „valódi”, egyesült Itáliára, vagyis Északra hárult a hálátlan, ám hazafias feladat, hogy a törvények következetes alkalmazásával kivezesse az évszázados rossz és korrupt kormányzás miatt tévútra jutott déli népességet a barbárság és a nyomor állapotából, egyszersmind elhozza számukra az erkölcsi, gazdasági és társadalmi újjászületést immár egy új állam keretei között. Délt veszélyes sebnek tekintették az állam testén, ami az ország többi részét is megfertőzheti, ezért hatásos kúrát kell alkalmazni: az államigazgatás egységesítése mellett erős déli katonai jelenlét javallt. A Bourbon reakció, a garibaldista demokrata ellenzék és a *brigantaggio* volt a három legfőbb fenyegetés, amelyekkel szemben az államnak védekeznie kellett, és amelyek legitimálták az erős kéz és a katonai kormányzás politikáját az új tartományokban.

A meghódított és megszállt országként kezelt Dél a hagyományosan létező *brigantaggio* aktivizálódásával reagált. Összetett jelenség, amely egyesítette mindazokat, akiket a hatalomváltás tétlenségre kárhoztatott: a Bourbon hadsereg egykori katonáit, az eladósodott parasztokat, munka nélkül maradt napszámosokat, vagyis általában a társadalom peremére szorult csoportokat, beleértve a köztörvényes bűnök elkövetése miatt bujkálókat, a katonai szolgálatot megtagadókat, de akár a kilépett papokat is. Ugyanakkor szinte lehetetlen elkülöníteni egymástól a lehetséges motivációkat: a legitimizmus, az adott társadalmi rend

elleni felkelés, a haszonszerzés, a kalandvágy, az erőszak egyaránt szerepet játszottak. A népi hagyomány, elsősorban a népdalokon keresztül, mindenestre romantikus képet örökített át a *briganték*ról, az „igaz ügy harcosairól”: II. Ferenc hű alattvalói, hithű katolikusok, akik a hatalombitorló kormányzat és az egyház üldözői ellen küzdenek, továbbá a szegények pártfogói a gazdagokkal szemben, akik az északi megszállók cinkostársai. Ez utóbbi jelleg még inkább kidomborodik abban a hagyományban, amely a törvényen kívülieket valójában törvényen felülieknek tekintette: az igazság bajnokaiként visszaosztják a szegényeknek a gazdagoktól elrabolt javakat. A „piemonti” hadsereg által foganatosított kíméletlen elnyomás nem tett különbséget a *briganték* és az új uraik ellen lázadó parasztok között. Cialdini altábornagy katonái minden parasztban potenciális *brigantét* láttak. A polgárháborúkra jellemző erőszakspirál jellemezte a helyzetet: merényletek, lesből való támadások, felgyújtott települések, a polgári lakosság lemészárlása, kínzás, nemi erőszak, terror és ellenterror.

Annak ellenére, hogy a *briganték* komoly katonai fenyegetést jelentettek az új állam számára, nem volt esélyük politikai sikerre, alapvetően azért, mivel hiányzott a külső segítség, amely a korábbi megmozdulások idején létfontosságúnak bizonyult. Továbbá a *briganték* a déli társadalom peremén állva harcoltak a földbirtokosok, a polgárság és a nagyvárosi középrétegek alkotta koalícióval szemben. A társadalmi béke helyreállítását hátráltatta, hogy a katonai hatóságok kezdetben hatástalan stratégiát választottak. A liberális baloldal a parlamentben felpanaszolta az alkotmányos jogok szisztematikus megsértését, ezért 1863-ban parlamenti vizsgálóbizottságot neveztek ki a déli társadalmi problémák feltárására. Megszületett az ún. déli kérdés, a termékenységgel kapcsolatos klasszikus sztereotípiákat a strukturális gondok problematikája váltotta fel. Az 1860-as évek erőszakosságának hosszú távú következménye lett a szervezett bűnözés konszolidációja: bűnszervezetek, amelyek 1861 előtt is léteztek, de erőt merítettek a társadalmi felfordulásból és mélyen beágyazódtak a déli társadalomba.

A *brigantaggio* elleni harcokban aktívan és hatékonyan részt vettek annak a magyar légiónak a katonái, amelyet még Giuseppe Garibaldi alapított Palermóban 1860 nyarán, és amely egyedüli katonai alakulatként túlélte a déli hadsereg feloszlását. Noha a légiót a Velence visszaszerzésére irányuló osztrákellenes fellépés szándéka, vagyis politikai célok miatt tartották meg, az olasz kormány a magyar katonákat a közrend fenntartására használta fel. A légió ilyen jellegű alkalmazására két fázisban került sor: először 1861 tavasza és 1862 nyara között Campania, Basilicata és Puglia tartományokban, majd 1865 ősze és 1866 nyara között Abruzzo tartomány területén.

A Magyar Nemzeti Igazgatóság politikai felügyelete mellett a torinói hadügyminisztérium rendelkezett a légió felett, jóllehet ez szervezetileg nem tartozott az olasz hadsereg keretei közé. A légió, a nápolyi tartomány katonai parancsnokának rendelkezései alapján, az olasz állam rendfenntartó eszköze lett. A kezdetben még csak egy-egy kiszállásra szorító igénybevétel rendszeressé vált. A légió parancsnoka, Ihász Dániel ezredes folyamatos, de sikertelen küzdelmet folytatott a légió felaprózódásának megakadályozása érdekében. Az 1861–1862-ben körülbelül 1100–1200 főt számláló légió mintegy kétharmadát, 700–800 katonát folyamatosan kivezényelték, általában 15–20 településen szétaprózva. 1865–1866-ban az alig több mint 400 magyar légiós, ugyancsak szétforgácsolva erőit, 10–12 településen adott szolgálatot. A gerillaháborúnak megfelelően ugyanis kisebb akciók sorát hajtották végre, amelyekben nem annyira a létszám, mint inkább a személyes bátorság, a gyorsaság, a leleményesség, a fáradtságtűrő képesség számított. Az első periódusban leginkább Amalfi, San Gregorio, Laviano, Siano, Rionero, Solofra, Ruvo, Potenza, Ripacandida, San Fele, Vaglio és Venosa környékén üldözték a *brigantékat*, a legjelentősebb és legemlékezetesebb összecsapás pedig a montefalcionei marad. A második periódusban Fara San Martino, Palombaro, Vasto, Lanciano, Atessa, Paglieta, Scerni, Bomba, Rivisondoli és Pescocostanzo vidékén tettek ki magukért a magyar katonák.

Az olaszországi magyar légió történetét végigkísérték a fegyelmezési problémák, két alkalommal a légió feloszlására és újjászervezésére is sor került. Kezdetben a tisztek aránytalanul magas létszámából, valamint a hiábavaló várakozásból adódó fásultság, az egyhangú garzonélet okoztak gondokat. A *brigantaggio* elleni alkalmazás eleinte javított a fegyelmi állapotokon, legalábbis véget vetett a tétlenségnek. Jóllehet derekasan helytálltak, az eredetileg a hazájuk szabadságáért harcolni akaró katonák azonban méltatlannak ítélték a feladatot, amelyet ráadásul mostoha körülmények között kellett teljesíteniük. Elszakadt ruházatuk helyett újat nem kaptak, gyakori betegségek tizedelték soraikat. Az elégedetlenség egyre gyakrabban újabb, még a korábbiaknál is súlyosabb, nem ritkán a szolgálat-megtagadásig fajuló fegyelmeztelenséget szült a magyar légionisták soraiban.

A tulajdonképpeni olaszországi polgárháborúba akarata ellenére belesodródó magyar légió megítélése – nem meglepő módon – kettősséget mutat. Egyik oldalról a hatóságok és a lakosság egy része megmentőként üdvözölte, dicséretekkel és kitüntetésekkel halmozta el őket kivételesen bátor és hatékony fellépésükért, másik oldalról a *brigantékkal* és a Bourbonokkal szimpatizálók a piemonti megszállók kegyetlen elnyomóit és végrehajtóit látták és máig látják bennük.

Megítélésem szerint jelen disszertáció három területen hoz új tudományos eredményeket:

1. Elsőként kísérel meg új szintézist létrehozni a *brigantaggio* kérdéskörében, mégpedig oly módon, hogy Franco Molfese több mint fél évszázaddal ezelőtt kiadott monográfiájának máig időtálló elemeit kiegészíti, ötvözi a történettudomány azóta megszületett eredményeivel, külön figyelmet fordítva az ún. revizionista történetírásnak az akceptálható, vagyis forrásokkal alátámasztható felvetéseire.
2. Az olasz egyesítési folyamat kapcsán, elsősorban a déli területekhez kötődően felhívja a figyelmet olyan szempontokra, amelyek korábban a hagyományos *Risorgimento* rekonstrukciókban nem kaptak különösebb hangsúlyt, a témára vonatkozó magyarországi tudományos közbeszédben pedig szinte meg sem jelentek: a „legyőzöttek” perspektívája; az északiak Dél-percepciója és Dél-reprezentációja; az Itálián belüli relatív gazdasági fejlettségi különbség eltörpülése az Olaszország–Nyugat Európa viszonylatban értelmezett abszolút fejlettségi különbség mögött.
3. Korábban még feldolgozatlan, javarészt publikálatlan olasz levéltári forrásokra alapozva rekonstruálja az olaszországi magyar légió *brigantaggio* elleni harcait, és ezzel ráirányítja a figyelmet a légió eddig homályban maradt olaszországi alkalmazására: a Garibaldi oldalán egykor dicsőségesen menetelő magyar katonákat az új állam rendfenntartó eszközként használja fel saját állampolgárai fegyveres ellenállásának letörésére.

Publikációk a disszertáció témakörében

Könyvek

Pete László: *Olaszország magyar katonája. Türr István élete és tevékenysége 1825–1908*. Argumentum, Budapest, 2011, 247 o.

Pete László: *Garibaldi magyar parancsnokai*. A Hadtörténeli Intézet és Múzeum Könyvtára. HM Hadtörténeli Intézet és Múzeum – Line Design, Budapest, 2013, 192 o.

Pete László: *Itáliától Olaszországig. A Risorgimento és az olasz egyesítés*. Gondolat, Budapest, 2018, 262 o.

Pete László: *István Türr. Il soldato ungherese d'Italia dalle battaglie risorgimentali al sogno dell'Europa unita*. Edizioni Kirke, Avezzano, 2019, 368 o.

Tanulmányok, cikkek

Pete László: I garibaldini ungheresi. In *Unità italiana – Indipendenza ungherese. Dalla primavera dei popoli alla “finis Austriae”*. A cura di Gizella Németh, Adriano Papo e Gianluca Volpi. Civiltà della Mitteleuropa. Collana di studi e documenti (fondata e diretta da Gizella Németh e Adriano Papo). N° 4. Associazione Culturale Italoungherese „Pier Paolo Vergerio”, Duino Aurisina, 2009, 37–45.

Pete László: A *Risorgimento* és Olaszország egyesítése. Másfél évszázad *Risorgimento*-interpretációi. In *150 éves az olasz egység*. Szerkesztette: Molnár Anna, Andreides Gábor. Budapest, 2011, 154–173.

Pete László: Gli Ungheresi nei Mille. In *Rivista di Studi Ungheresi*, nuova serie, n. 10 (2011), 8–17.

Pete László: La Legione ungherese contro il brigantaggio negli anni 1860. In *Unità italiana e mondo adriatico-balcanico*. A cura di Gizella Németh e Adriano Papo. Civiltà della Mitteleuropa. Collana di studi e documenti (fondata e diretta da Gizella Németh e Adriano Papo). N° 7. Associazione Culturale Italoungherese „Pier Paolo Vergerio”, Luglio Editore, Trieste, 2012, 47–57.

Pete László: Prefazione. In Andrea Carteny: *La Legione Ungherese contro il Brigantaggio. Vol. I (1860–61) – I documenti dell'Ufficio Storico dello Stato Maggiore Esercito*. Edizioni Nuova Cultura, Roma, 2013, 17–21.

Pete László: Garibaldi magyar parancsnoka. Éber Nándor itáliai kalandozásai. In *Múlt-kor* 2013. tél, 98–103.

Pete László: A montefalcionei „csata”, 1861. július 10. In *Hadtörténelmi Közlemények* 2017/4, 951–970.

Pete László: Tecniche e pratiche atipiche nella repressione del brigantaggio. Il caso della Legione Ungherese. In *Settentrione. Rivista di studi italo-finlandesi* n. 30 (2018), 87–96.

Pete László: La Legione ungherese tra piemontesi e briganti. Il caso di Montefalcione. In *Il dualismo Nord–Sud: vecchie e nuove questioni in Italia e nel Mediterraneo*. A cura di Paolo Orrù. Franco Cesati Editore, Firenze, 2019, 185–194.

Recenziók

Lucy Riall: A risorgimento. In *KLIÓ* 1998/2, 29–33.

Andrea Carteny: La Legione Ungherese contro il brigantaggio, vol. I. (1860–1861). Roma, Edizioni di Nuova Cultura, 2013, pp. 270. In *Rivista di Studi Ungheresi*, nuova serie n. 13 (2014), 200–203.

Andrea Carteny: La Legione Ungherese contro il brigantaggio, vol. I. (1860–1861). Roma, Edizioni di Nuova Cultura, 2013, pp. 270. In *Hadtörténelmi Közlemények* 2015/1, 271–273.

Renata De Lorenzo: *Borbonia felix. Il Regno delle Due Sicilie alla vigilia del crollo*. Salerno Editrice, Roma, 2013, pp. 230. In *Hadtörténelmi Közlemények* 2016/4, 1245–1248.

Népi legitimizmus és földkérdés – az olasz polgárháború motivációiról. In *KLIÓ* 2016/4, 51–56.

A szervezett bűnözés mint államalkotó tényező. In *KLIÓ* 2017/2, 36–41.

Az olasz „déli kérdés” új olvasatban. In *Aetas* 32. évf. 2017. 4. szám, 220–228.